

ВІДГУК

офіційного опонента – доктора філологічних наук
Олени Івановської – на дисертацію
Парубій Уляни Юріївни
«Українська замовляльно-заклинальна поезія:
структурно-семантичні особливості та поетика жанру»,
подану до здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук
зі спеціальності 10.01.07 – фольклористика

Сучасний вітчизняний філологічний дискурс розгортається довкола студій над двома «рівновеликими художніми системами – літературою та фольклором» (Ю. Ковалів). Визнаючи «велич» фольклору як інтерсеміотичної системи традиційних смислів, зі скарбниць якої авторська суб'єктність почерпує креативну потугу, літературознавці і до сьогодні віддають належне фольклорному надбанням лише як тій старосвітській скрині, з якої вряди-годи видобувають мудрість предків, щоби увиразнити відданість автора національним святиням, водночас відволять фольклору другорядну роль, радше сприймаючи цю «художню систему» в ракурсі «фонограм одшедших поколінь» (М. Грушевський). На жаль, і фольклористи, науковий світогляд яких був сформований у річищі вузького потрактування предметного поля філології, де смислогенерація тексту пов'язувалася лише з мовною знаковою системою, фольклорний текст обмежувався вербальним видом творчості, а літературознавча жанрова парадигма стала каноном ідентифікації та маркування, тривалий час не наважувалися подивитися на ширші можливості філології як стратегії декодування тексту – гармонійної цілісності, продукту архетипної пам'яті, емоції, думки, психологічних настанов людини як члена суспільства. Ймовірно, що така дослідницька методологія ще й дотепер залишає в тіні наукового пізнання смисловий ресурс фольклорного феномена, трансльований через екстралінгвістичні знакові системи (акціональний, предметний, мелодичний, візуальний субтексти), відповідно, ми самі, фольклористи, інколи ставимо знак тотожності між різновеликими художніми системами: «фольклор» і «література».

Однак сучасне покоління дослідників текстів народної культури оперує новітніми наратологічними прийомами та теоріями міжкультурної комунікації. Саме на таких позиціях заґрунтовує свою дослідницьку лабораторію авторка рецензованої дисертації п. Уляна Парубій. Одразу впадає в око певна невідповідність між декларованою темою наукової роботи, де фіксується намагання відділити вербальний текст замовляльно-заклинальної традиції від обрядового та предметного складників («Українська замовляльно-заклинальна поезія: структурно-семантичні особливості та поетика жанру») – тобто, однобічно висвітлити наукову проблему – та обширу завдань, що не дозволило ученій припуститися цієї половинчастості й досягти мети праці: «на матеріалі текстів

замовлянь виокремити структурні моделі, проаналізувати поетичні особливості замовлянь, простежити тенденції побутування та стан збереження замовляльно-заклинальної традиції» (с.16). Ймовірно, що ця неузгодженість засвідчує еволюцію наукового пізнання авторки, яка працювала над дисертацією понад п'ятнадцять років, або ж її толерантне ставлення до традицій трактування філології як науки, предметом якої є лише словесний текст. Менше з тим, з проаналізованого дисертації випливає – У. Ю. Парубій виходить далеко за межі поставленої в назві праці проблематики й намагається (де це, звісно, можливо) текст інтерпретувати у широкому семіотичному значенні, усвідомлюючи те, що в живій фольклорній традиції формально-стилістична межа текстів легко перетинається з прагматичною метою і функціональне поле фольклору є багато ширшим, ніж наявний набір жанрових форм. Здобувач спирається на позиції семіолога, транслінгвіста Ролана Барта, який розглядав текст не як множинність з відношенням дистрибуції (як це робив, наприклад, Володимир Пропп, функції якого розташовуються на одному рівні), але як множинність з ієрархічними відношеннями. Принцип ієрархії рівнів має подвійне значення: як структурне, оскільки воно робить можливим в теоретичному плані – описання смислу, а в операційному – сегментацію тексту. Тому для здобувача первинним є текстовий простір, який виявляє декілька ієрархічних рівнів системності, а жанрова система постає лише однією з її підсистем. Отож, така тактика дозволила п. Уляні Парубій визначити роль і значення структурних моделей та їхніх елементів у текстах замовлянь; встановити смислову взаємодію образів та витлумачити їх значення; запропонувати схеми трансформацій з одного типу образності в інший, визначити динаміку змін у межах побутування живої традиції (с.17).

Три підрозділи першого розділу дисертаційної праці «Українська замовляльно-заклинальна поезія у публікаціях та наукових дослідженнях» присвячені вивченню історії постановки наукової проблеми, фіксації та єдиції фактологічного матеріалу, розвою теоретичного дискурсу заклинально-замовляльної традиції в українській та зарубіжній гуманітаристиці. До честі авторки дисертації, робота проведена сумлінно: від перших літописних пам'яток (Початковий літопис), судових актів і документів XVI–XVIII століть до сучасних зарубіжних монографій, присвячених народним магічним практикам – весь досяжний матеріал піддається авторкою скрупульозному аналізу. Водночас, авторка оминула своєю увагою малознані праці останніх років, опубліковані в Україні, наприклад, статті: Борисюк І. «Замовляння в системі архаїчних магічних практик: структурно-семіотичний аналіз» (К., 2015); Кіресенко К., «Сугестивні характеристики любовних замовлянь» (К., 2015); Кривенко О. «Архітектоніка замовляння як хронологічний маркер» (К., 2015); Бондаренко А. «Репрезентація лінгвокультурних кодів знахарського дискурсу» (Ніжин, 2019).

Прикметно, що авторка не обмежується описовістю, вже на цьому етапі студіювання наукової проблеми пропонує власні гіпотези (зіставлення структур

клятви та замовляння виявляє спільні сегменти) (с.21), полемізує з науковцями (наприклад, с.25: 40-41). Критичні зауваги авторки дисертації, приміром, щодо внокремлення польською дослідницею Ольгою Соляр («Мова магії – магія мови. Символіка українських замовлянь» (Перемишль) трьох комунікативних виявів української заклинальної традиції (за Н. Толстим) з одночасним інтерпретуванням їх на власній ґрунті, засвідчують глибше розуміння У. Парубій фольклористичного предмету, вміння вести наукову дискусію та підтверджують паріжну концепцію власної наукової стратегії: «Звісно комунікативний процес у межах цього явища може відбуватися на словесному, акціональному та предметному рівнях. Проте постає питання: словесний вияв – це обмін інформацією, а предметний і акціональний – ніякої інформації не несе?» (с.41). Віддаючи належне польській ученій, у праці котрої виявляються підходи «антрополога, культуролога, вченого з широким науковим світоглядом і усталеними науковими принципами» (с.44), дисертантка «нестандартним» як для філолога вважає застосованими в роботі європейські методології наукового аналізу. І знову ми наражаємося на оживлений струмінь сумнівів, які, видається, стали постійним маркером вітчизняного фольклориста, який зріє на філологічних студіях та літературознавчих методологіях, перед яким – одвічна дилема «камо грядеші?», доленосне питання: чи триматися філологічних берегів (у традиціях радянської термінологічної категоризації), чи «пуститися берега і підняти вітрила» міждисциплінарності? Звісно, що ці питання риторичні, бо синкретична природа фольклорного тексту вимагає комплексного інструментарію його пізнання, тому, фактично, і дорадянські, і постколоніальні фольклористичні розвідки демонструють продуктивність методологічного плюралізму, поєднання власне філологічних методів з методами суміжних – і не тільки – наукових галузей. Тому така невпевненість дисертантки і надмірна толерантність видаються марною тратою творчих сил. До того ж, всі перфектні характеристики О. Соляр, на яких акцентує увагу п. Парубій («Вивчаючи багато років не лише опубліковані тексти замовлянь, а й у форматі екенедичій, дослідниця, застосовуючи теоретичні підходи різних культурологічних течій (антропологічна концепція, соціологічна школа, функціональна школа)») (с.43), рівною мірою властиві і самій дисертантці.

Прикметна ще одна особливість автора аналізованої праці: виважене ставлення до категоріального параметрування, уникання примноження термінологічної синонімії. Для сучасної науки про народну творчість це – чи не відважний вчинок! В гонитві за трендом «введено в науковий обіг», чимало здобувачів наукового ступеня продукують «новизну» через штучні конструкти, сумнівні класифікаційні схеми, пускають у світ варіанти потрактувань вже усталених понять і термінів. У.Ю. Парубій приймає перевірені часом та пропущені крізь персональну наукову суб'єктивність наукові факти та послуговується вивіреною терміносистемою. Про її індивідуальні наукові вподобання можна легко здогадатися, адже цитації праць авторів-однотумців – наскрізні (І. Гунчик,

В. Петров, В. Харитонов та ін.), з ними веде авторка творчий діалог, пристає чи доповнює уже сформовану попередниками наукову концептосистему. П. Уляна уникає категоричності у формулюваннях, що засвідчує розуміння специфіки фольклору як комунікативної системи, приміром: «питання жанрової класифікації текстів замовляльно-заклинальної поезії до цього часу все ще залишається відкритим. Аналіз наявного фольклорного матеріалу та досвід попередників усе ж дають підстави зробити висновки, що серед численних зразків усної словесності й сьогодні побутують тексти сугестивного характеру як окремі незалежні одиниці, а це дає підставу вести мову про оказіональну поезію як окремий різновид магичної поезії.» (с.58).

Другий розділ дисертаційної праці «Структурні особливості та наративні моделі текстів замовляльно-заклинальної поезії» порушує актуальні питання природи текстотворення фольклорного тексту. На наш погляд, цілком слушно дисертантка поділяє думку Ролана Барта, згідно з якою поряд з вербальною оповіддю (*recit-parole*) розгортається оповідь-зображення (*recit-imagene*), яка вкючає до рівнів оповідного тексту актантів. Отже, необхідним елементом фольклорної системи визнається здобувачкою виконавський акт – наратив. Зокрема, ми схильні вбачати наративну особливість фольклорного тексту не лише в переповіданні смислів, а й у їх ретрансляції, тобто наратив виконує і функціональну задачу – слугує певним локомотивом збереження і переміщення інформації. Текст (наратив) постає серединним елементом у діалозі полілозі учасників комунікації і становить інтерсуб'єктну структуру, фігуранти якої – автор-виконавець і реципієнт/ти.

Застосування ж дисертанткою принципів наративної семіотики Альгірдаса Греймаса уможливило сформування авторської візії структури текстів замовлянь. Площиною застосування його методології для дисертантки стає текстовий матеріал, що демонструє варіантне втілення елементарних семантичних структур. Найбільш увиразнено пошукувачці це вдається продемонструвати в 3 розділі своєї праці.

Для дослідниці поезики замовлянь відправним моментом розуміння наративності цього фольклорного утвору стають поняття: «зміна стану» (за Вольфом Шмідтом, «релевантність змін» – одна з його п'яти ознак наративності) та часова структура. Прикметно, що фольклористка, яка здійснює глибинний аналітичний зондаж всього огрому теоретичних розвідок з цієї проблематики, все ж звіряється з думкою безпосереднього наратора / носія заклиналиної традиції / респондента. Так, про двосегментність темпоральної структури замовлянь – «внутрішньотекстовий час» та «обрядовий час» – авторка зауважує: «Про обрядовий час переважно дізнаємося з коментарів респондентів. Реальний час виконання обряду завжди теперішній, однак часові вимоги до обрядодій формують умови теперішнього сакрального часу» (с.111). Уляна Парубій, маючи чималий досвід екенедиційної роботи, доречно вплітає

призбираній особисто фактологічний матеріал на potwierдження актуальності наратологічних стратегій, уведених в науковий обіг літературознавцями (В. Шмідт), і для фольклорного контенту. Водночас, філологиня-фольклористка справедливо зауважує на тих викликах (чи, навпаки, можливих вигодах), які мусять враховувати потенційний дослідник фольклорного наративу: «Розмежування зазначених структурних варіантів є частково умовним, адже ці структури стосуються лише словесного формату. Недостатня кількість одночасної фіксації словесного тексту і ритуального супроводу обмежує конкретизацію наративних особливостей текстів... фіксація тексту з відривом від ритуального супроводу не дає змоги конкретніше писати про особливості текстуально-обрядового наративу» (с.97). Бачить авторка дисертації і незаперечні перспективи в залученні обрядового контексту при характеристиці актантних ролей у замовляннях. Ймовірно, що саме нестача цього матеріалу завадила дослідниці випрозорити суб'єкт-об'єкту рольову диспозицію в деяких структурних моделях. Хотілось би побачити в тексті наукової праці, або ж, принаймні, почути аргументи на користь наділення персони хворого суб'єктністю. Оскільки таке трактування дещо відмінне від, приміром, висловленого С.Толстою, то його варто обстоювати більш виразно.

Третій розділ дисертаційної праці («Поетика замовляльно-заклинальної поезії у трансформаційному та функціональному аспектах») присвячена поетикальним можливостям замовляння як живій магичній традиції. Як на мене, ця частина праці є інформативно потужною. Хоча авторка і спирається на теоретичні підвалини своїх попередників (приміром, румунського дослідника формульності казки Ніколає Роніану), проте переломлює цей досвід на свій об'єкт вивчення, виокремивши ініціальні, медіальні та фінальні формули замовляння. Розгляд формул здійснено на текстах, зафіксованих у «59 селах Турківського та Старосамбірського районів Львівської області, а також опитано близько 25 респондентів» (с.143). Фіксація локальної магично-заклинальної традиції дала змогу дослідниці простежити явище варіативності, підтвердити теорію «фольклорних діалектів» і ареальне поширення певних явищ у межах однієї етнографічної групи. Вивчення традиції в її живому стані підтвердило певну закономірність: сепарацію носіїв довкола питомо «свого» культурного поля, закритість до сприйняття «чужого» культурного продукту. П. Уляна зауважує чи не єдино продуктивний шлях адекватного «розмежування фольклорної образності»: «треба враховувати контекст (не лише текстовий, а й обрядовий та предметний), адже той же образ в різних ситуаціях матиме різне навантаження: поетичне, міфологічне, символічне» (с.131). Однак, інколи авторка розвідки відходить від декларованого розуміння, приміром, такий інформативний коментар респондента, як: «Так три рази. Пізніше уже, всі вуглі скинули і знову говорите, знов так одним духом, я вам кажу, одним духом «Отче наш» і тогди

кажете: «Уроки чорних очей, уроки...» (с.119) – не отримує належної наукової інтерпретації.

До новизни одержаних результатів відносимо і висновки про багаторівневість «еволюції» і трансформації фольклорних образів. Ми вважаємо, що У. Парубій вдалося панорамно, через зіставлення з варіантними відповідниками з фольклорних репертуарів інших народів, простежити етимологію фольклорного образу сороки та, відповідно, дешифрувати формулу замовляння «уроки на сороки», а також висловити цікаву гіпотезу про ритуальні смисли забавлянки «Сорока-Ворона».

Попри висловлені зауваження, ми вважаємо, що дисертація є завершеною, самостійно підготовленою кваліфікаційною науковою працею, в якій отримані нові науково обґрунтовані та практично цінні результати, що допомагають вирішити низку актуальних для фольклористики проблем. Відтак, із певністю можна стверджувати, що дисертація «Українська замовляльно-заклиняльна поезія: структурно-семантичні особливості та поетика жанру» за актуальністю, сучасним методичним рівнем виконання, новизною і практичним значенням отриманих результатів, обґрунтованістю наукових положень, висновків і рекомендацій, їх достовірністю і повнотою викладу в опублікованих працях відповідає спеціальності 10.01.07–фольклористика, профілю спеціалізовано ївченої ради Д 35.051.13, вимогам, які встановлені у пункті 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року (зі змінами, внесеними згідно з Постановами Кабінету Міністрів України № 656 від 19.08.2015, № 1159 від 30.12.2015, № 567 від 27.07.2016) щодо кандидатських дисертацій, а її авторка, Уляна Парубій, заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.07 – фольклористика.

Офіційний опонент –

доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри фольклористики
Інституту філології Київського
національного університету
імені Тараса Шевченка

О. П. Івановська

Учений секретар

Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Н. В. Караульна